כיתה ז' | גמרא | שיעור 4 מתוך 4 | 45 דק' | מנחות לו ע"א – לז ע"ב

חמ"ד: תכנית הגמרא לכיתה ז' היא פרק המניח בבבא קמא, או סוגיות חנוכה במסכת שבת (כא–כג) יחד עם סוגיית התפילין במסכת מנחות (לד–לז). ממלכתי: אין חובת גמרא בתכנית; אפשר ללמד כהעשרה.

"לך לאות ולא לאחרים לאות": איפה, באיזה סדר ולמה

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יסבירו את סדר ההנחה והחליצה: "מניח של יד ואחר כך מניח של ראש... חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד", ואת המקורות לכך.
- התלמידים יסבירו איך לומדים ש"ידך" היא יד שמאל ("ידך – זו שמאל"; רבי נתן: "מה כתיבה בימין אף קשירה בימין").
- התלמידים יזהו את מקום התפילין: "על ידך – זו קיבורת, בין עיניך – זו קדקד".
- התלמידים יעמתו בין "וראו כל עמי הארץ" (השיעור הקודם) לבין "לך לאות ולא לאחרים לאות", ויסבירו את תשובת אמימר.

❓ השאלה הגדולה של היחידה

מה התפילין "אומרות" – למי שמניח אותן, ולמי שרואה אותן?

השיעור האחרון ביחידה מחזיר אותנו לשאלה הגדולה: התפילין של ראש גלויות לכולם ("וראו כל עמי הארץ"), אבל התפילין של יד הן "לך לאות ולא לאחרים לאות". מה זה אומר על מי שמניח אותן?

🧪 פתיחה: גלוי וסמוי

שואלים: "מה ההבדל בין דבר שאתם עושים כדי שיראו, לבין דבר שאתם עושים רק לעצמכם?" מבקשים דוגמה לכל אחד (למשל חולצה של קבוצה מול יומן אישי). רושמים בשני טורים: "גלוי" ו"סמוי". (5 דקות)

📖 הסבר למורה

סדר: "כשהוא מניח – מניח של יד, ואחר כך מניח של ראש, וכשהוא חולץ – חולץ של ראש, ואחר כך חולץ של יד". ההנחה לפי סדר הפסוק: קודם "וקשרתם לאות על ידך" ואחר כך "והיו לטוטפת בין עיניך". והחליצה? רבה בשם רב הונא: "כל זמן שבין עיניך יהו שתים" – כל עוד של ראש מונחות, צריכות להיות שתיים (רש"י: "כל זמן שאותן של ראש מונחים אותן של יד נמי מונחין").

איזו יד? הברייתא: "ידך – זו שמאל", ומביאה פסוקים שבהם "יד" ו"ימין" נאמרים כשני דברים שונים (רש"י: "מדכתיב ידי וימין ש"מ יד היינו שמאל"). רבי נתן לומד אחרת: "וקשרתם" "וכתבתם" – "מה כתיבה

בימין, אף קשירה בימין", וכיוון שקושרים ביד ימין – מניחים על השמאל. (רש"י: "דרוב בני אדם כותבין בימין".) בהמשך (לז ע"א) הגמרא דנה גם באיטר, שמניח על יד ימינו, "שהוא שמאלו".

מקום: "על ידך – זו קיבורת, בין עיניך – זו קדקד". איפה בראש? "מקום שמוחו של תינוק רופס" – רש"י: "רך כשהוא קטן בן שנה". כלומר: לא ממש בין העיניים, אלא למעלה, במקום המרפס בראש של תינוק.

ולמה דווקא שם? רבי אליעזר: "לך לאות ולא לאחרים לאות" – של יד במקום מכוסה. רבי יצחק: "שתהא שימה כנגד הלב". ומסופר שרב אשי ראה תפילין של אמימר מבצבצות מבעד לקרע בבגד, ושאל: הרי "לך לאות ולא לאחרים לאות"! ואמימר ענה: "במקום לך לאות איתמר" – הכלל קובע את המקום (מקום שבדרך כלל מכוסה), לא שאסור שיראו. זו הבחנה יפה לדיון בכיתה.

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רש"י מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **חוֹלֵץ** = מוריד, מסיר; **בִּשְׁלָמָא** = נניח שמובן ש... (עכשיו נשאל על השני); **מְנָלַן?** = מאיפה אנחנו יודעים?; **אַסְבְּרַא לִי** = הסביר לי; **קִיבּוֹרֶת** = השריר בזרוע (הגבוה שביד); **קָדְקֹד** = החלק העליון של הראש; **רוֹפֵס** = רך (רש"י: "רך כשהוא קטן בן שנה"); **צִירְיָא** = קרע (בבגד); **אִיתְּמַר** = נאמר.

מנחות לו ע"א: סדר ההנחה והחליצה

תָּנָא: כְּשֶׁהוּא מַנִּיחַ – מַנִּיחַ שֶׁל יָד, וְאַחַר כָּךְ מַנִּיחַ שֶׁל רֹאשׁ, וּכְשֶׁהוּא חוֹלֵץ – חוֹלֵץ שֶׁל רֹאשׁ, וְאַחַר כָּךְ חוֹלֵץ שֶׁל יָד. בִּשְׁלָמָא כְּשֶׁהוּא מַנִּיחַ – מַנִּיחַ שֶׁל יָד וְאַחַר כָּךְ מַנִּיחַ שֶׁל רֹאשׁ, דִּכְתִיב: ”וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ“, וַהֲדַר ”וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ“. אֶלָּא כְּשֶׁהוּא חוֹלֵץ, חוֹלֵץ שֶׁל רֹאשׁ וְאַחַר כָּךְ חוֹלֵץ שֶׁל יָד, מְנָלַן? אָמַר רַבָּה: רַב הוּנָא אַסְבְּרַא לִי, אָמַר קְרָא: ”וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ“, כָּל זְמַן שֶׁבֵּין עֵינֶיךָ יְהוּ שְׁתַּיִם.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** שנה (תנא): כשהוא מניח – מניח של יד ואחר כך מניח של ראש; וכשהוא מסיר – מסיר של ראש ואחר כך מסיר של יד. נניח שמובן שכשהוא מניח – של יד ואחר כך של ראש, כי כתוב "וקשרתם לאות על ידך" ואחר כך "והיו לטוטפת בין עיניך". אבל כשהוא מסיר – של ראש ואחר כך של יד, מאיפה לנו? אמר רבה: רב הונא הסביר לי: הפסוק אומר "והיו לטוטפת בין עיניך" – כל זמן שבין עיניך, יהיו שתיים.

רש"י, ד"ה והיו

והיו - משמע שתים כל זמן שיהו בין עיניך יהו שתים כל זמן שאותן של ראש מונחים אותן של יד נמי מונחין אלמא דראש חליץ ברישא:

ברייתא, מנחות לו ע"ב: "ידך – זו שמאל"

תָּנוּ רַבָּנַן: ״יָדְךָ״ – זוֹ שְׂמֹאל. אַתָּה אוֹמֵר שְׂמֹאל, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא יָמִין?

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** שנו חכמים: "ידך" – זו (יד) שמאל. אתה אומר שמאל, או שאינה אלא ימין? (והברייתא מביאה פסוקים שבהם "יד" ו"ימין" הן שתי ידיים שונות.)

מנחות לז ע"א: דרשת רבי נתן

רַבִּי נָתָן אוֹמֵר: אֵינוֹ צָרִיךְ, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר: ״וּקְשַׁרְתָּם״ ״וּכְתַבְתָּם״ – מָה כְּתִיבָה בְּיָמִין, אַף קְשִׁירָה בְּיָמִין, וְכֵיוָן דִּקְשִׁירָה בְּיָמִין – הַנָּחָה בִּשְׂמֹאל הִיא.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** רבי נתן אומר: אין צורך (בפסוקים האלה), הרי הוא אומר "וקשרתם", "וכתבתם" – מה כתיבה בימין, אף קשירה בימין; וכיוון שהקשירה בימין – ההנחה היא בשמאל.

רש"י, ד"ה מה (מזוזה) כתיבה בימין

מה (מזוזה) כתיבה בימין - כשכותבין המזוזה בימין דרוב בני אדם כותבין בימין אף קשירה נמי עבד קשר בימין ומדקשר בימין מכלל הנחה בשמאל דאי הנחה על ימין שוב אינו יכול לקושרה בימין:

מנחות לז ע"א: קיבורת וקדקד

תָּנָא דְּבֵי מְנַשֶּׁה: ״עַל יָדְךָ״ – זוֹ קִיבּוֹרֶת, ״בֵּין עֵינֶיךָ״ – זוֹ קָדְקֹד. הֵיכָא? אָמְרִי דְּבֵי רַבִּי יַנַּאי: מְקוֹם שֶׁמּוֹחוֹ שֶׁל תִּינוֹק רוֹפֵס.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** שנה (תנא) בית מנשה: "על ידך" – זו הקיבורת (שריר הזרוע); "בין עיניך" – זה הקדקד. איפה (בקדקד)? אמרו בית רבי ינאי: המקום שמוחו של תינוק רך.

רש"י, ד"ה רופס

רופס - רך כשהוא קטן בן שנה:

מנחות לז ע"ב: "לך לאות" ו"כנגד הלב"

רַבִּי אֶלִיעֶזֶר אוֹמֵר: אֵינוֹ צָרִיךְ, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר: "וְהָיָה לְךָ לְאוֹת", לְךָ לְאוֹת וְלֹא לַאֲחֵרִים לְאוֹת. רַבִּי יִצְחָק אוֹמֵר: אֵינוֹ צָרִיךְ, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר: "וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה עַל לְבַבְכֶם ... וּקְשַׁרְתָּם", שֶׁתְּהֵא שִׂימָה כְּנֶגֶד הַלֵּב.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** רבי אליעזר אומר: אין צורך (בלימוד הקודם), הרי הוא אומר "והיה לך לאות" – לך לאות, ולא לאחרים לאות. רבי יצחק אומר: אין צורך, הרי הוא אומר "ושמתם את דברי אלה על לבבכם... וקשרתם" – שתהיה השימה (של התפילין) כנגד הלב.

מנחות לז ע"ב: רב אשי ואמימר

רַבִּי חִיָּיא וְרַב אַחָא בְּרֵיהּ דְּרַב אַוְיָא מְכַוְּונִין וּמַנַּח לֵיהּ לַהֲדֵי לִיבֵּיהּ. רַב אָשֵׁי הֲוָה יָתֵיב קַמֵּיהּ דְּאַמֵּימָר, הֲוָה צָיְירָא בִּידֵיהּ וְקָא מִתְחַזְיָין תְּפִילִּין. אֲמַר לֵיהּ: לָא סָבַר לַהּ מָר "לְךָ לְאוֹת" וְלֹא לַאֲחֵרִים לְאוֹת? אֲמַר לֵיהּ: בִּמְקוֹם "לְךָ לְאוֹת" אִיתְּמַר.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** רבי חייא ורב אחא בנו של רב אויא היו מכוונים ומניחים אותה (את של יד) מול ליבם. רב אשי ישב לפני אמימר, והיה קרע בידו (בשרוול), והתפילין נראו. אמר לו: האם אינך סובר "לך לאות ולא לאחרים לאות"? אמר לו: (זה) נאמר על המקום (שבו מניחים) – מקום שהוא "לך לאות".

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא.

📜 **כתוב:** ""לְךָ לְאוֹת" וְלֹא לַאֲחֵרִים לְאוֹת"

💭 **מפרשים:** אמימר (בגמרא): "במקום לך לאות איתמר". פירוש (שלנו): הכלל קובע שמקום התפילין של יד הוא מקום מכוסה בדרך כלל, ולא שאסור שמישהו יראה אותן.

📜 **כתוב:** ""בֵּין עֵינֶיךָ" – זוֹ קְדְקֹד"

💭 **מפרשים:** בית רבי ינאי: "מקום שמוחו של תינוק רופס"; רש"י: "רך כשהוא קטן בן שנה". פירוש (שלנו): "בין עיניך" אינו כפשוטו, ומסורת החכמים קובעת את המקום.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח

1. פתיחה: גלוי וסמוי, שני טורים (5 דקות)
2. סדר ההנחה והחליצה, ו"כל זמן שבין עיניך יהו שתים" (8 דקות)

3. "ידך – זו שמאל" ודרשת רבי נתן (8 דקות)
4. קיבורת וקדקד: מראים על הגוף איפה (בלי תפילין, או עם תפילין להדגמה) (5 דקות)
5. "לך לאות ולא לאחרים לאות" מול "וראו כל עמי הארץ", ותשובת אמימר (11 דקות)
6. כרטיס יציאה וסיכום היחידה (8 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. באיזה סדר מניחים וחולצים תפילין, ומהו המקור לכל אחד?
2. איפה בדיוק מניחים את התפילין של יד ושל ראש?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. איך רבי נתן לומד שמניחים על יד שמאל?
2. מה ההבדל בין שאלת רב אשי לבין תשובת אמימר?

הערכה (מה דעתי?)

1. "וראו כל עמי הארץ" (של ראש) מול "לך לאות ולא לאחרים לאות" (של יד): איך אפשר לחבר בין השניים?
2. חזרו לשאלה הגדולה של היחידה: מה התפילין "אומרות" למי שמניח אותן, ומה למי שרואה אותן?

🏁 סיכום השיעור

מסכמים את היחידה: ארבע פרשיות, ארבעה בתים בעור אחד, הלכות למשה מסיני, וסדר ומקום. התפילין של ראש – "וראו כל עמי הארץ"; של יד – "לך לאות", כנגד הלב. כל תלמיד כותב משפט אחד שעונה על השאלה הגדולה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. השלימו: מניחים של _____ ואחר כך של _____; חולצים של _____ ואחר כך של _____.
2. מה ענה אמימר לרב אשי, במילים שלכם? _____

💡 הערות למורה

זה השיעור האחרון ביחידה, ולכן המהלך כולל 8 דקות לכרטיס יציאה ולסיכום היחידה (דף העבודה יכול להיות שיעורי בית).

הגמרא בלז ע"א דנה גם באיטר יד ("אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו"). אפשר להוסיף לתלמידים שזה רלוונטי להם.

ההלכה למעשה (מקום מדויק, סדר הברכות וכו') נלמדת בשולחן ערוך ובמשנה ברורה; השיעור עוסק בסוגיה.

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

טבלת הסדר והמקום (מה, המקור, הסבר), השוואה בין "וראו כל עמי הארץ" ל"לך לאות", מילון מונחים ו★ שאלת אתגר. מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- מנחות לו ע"א (ספריא)
- מנחות לו ע"ב (ספריא)
- מנחות לז ע"א (ספריא)
- מנחות לז ע"ב (ספריא)

מחוון: "לך לאות ולא לאחרים לאות": איפה, באיזה סדר ולמה

1. מניח יד ואח"כ ראש – סדר הפסוק: "וקשרתם לאות על ידך" ואחר כך "והיו לטוטפת בין עיניך". חולץ ראש ואח"כ יד – רבה בשם רב הונא: "כל זמן שבין עיניך יהו שתים". שמאל – הברייתא "ידך – זו שמאל" / רבי נתן "מה כתיבה בימין אף קשירה בימין". קיבורת וקדקד – תנא דבי מנשה; הקדקד: "מקום שמוחו של תינוק רופס" (בית רבי ינאי).
2. הפסוק מחבר "וקשרתם" ל"וכתבתם". כמו שכותבים ביד ימין (רש"י: "דרוב בני אדם כותבין בימין"), כך קושרים ביד ימין. מי שקושר ביד ימין – קושר על היד השנייה, השמאל.
3. ראש: "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך" – "אלו תפילין שבראש"; גלוי. יד: "לך לאות ולא לאחרים לאות"; מקום מכוסה, כנגד הלב. השורה השלישית – תשובה פתוחה.
4. אמימר: "במקום לך לאות איתמר" – הכלל קובע את המקום שבו מניחים (מקום שבדרך כלל מכוסה), ולא שאסור שיראו. רב אשי הבין שהכלל אוסר שיראו; אמימר הבין שהוא רק קובע מקום.
5. תשובה פתוחה, מסומנת כפירוש. כיוון: הראש – המחשבה, הלב – הרגש; התפילין מקדישות את שניהם.